

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8051-9221>

Пономаренко А.Б., Вінницький національний технічний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0120-0867>

Ковальов Д.В., Вінницький національний аграрний університет

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАРОДУ

У статті розглядається політична відповідальність народу як особливий вид соціальної відповідальності. Метою даної статті є дослідження поняття та характерних рис політичної відповідальності державно-організованого народу в контексті європейської філософії ХХ ст. Для аналізу феномену політичної відповідальності народу використані, головним чином, праці К. Ясперса та Г. Йонаса.

Встановлено, що політична відповідальність як вид соціальної відповідальності має всі характерні риси та ознаки останньої, але також має і ряд особливостей. Політична відповідальність народу є колективною і складається з індивідуальної відповідальності кожного окремого громадянина. Кожна людина як «істота політична» несе певну політичну відповідальність і має тісний зв'язок з політичною владою своєї країни, тому що сама обирає її представників. Вона також відчуває на собі результати діяльності цієї влади як наслідок свого вибору.

За своїм сутнісним змістом політична відповідальність народу має два аспекти – позитивний (проспективна відповідальність) і негативний (ретроспективна відповідальність). Онтологічною основою політичної відповідальності народу є свобода як його природний стан, тому й відповідальність народу є природною. Політична відповідальність народу в часовому вимірі трансформується в історичну відповідальність його перед Богом за минуле, сучасне і майбутнє своєї держави та збереження життя людства на Землі. Наведено приклади політичної відповідальності народу за своє минуле.

Запропоновано визначення політичної відповідальності народу як міри відповідності солідарної політичної діяльності всіх громадян держави суспільно-історичним вимогам щодо здійснення публічної влади.

Ключові слова: соціальна відповідальність, політична відповідальність, суб'єкти відповідальності, народ, історична відповідальність.

Постановка проблеми. Україна сьогодні для успішного формування демократичної правової держави та розвинутого громадянського суспільства потребує вдосконалення інституціональних механізмів реалізації народовладдя, переоцінки традиційних поглядів, зокрема й на сутність та роль інституту політичної відповідальності. Бурхливі політичні реалії сьогодення, феномени двох Майданів актуалізували питання колективної відповідальності народу за долю своєї незалежної держави. Таким чином, існує потреба наукового осмислення політичної відповідальності народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття філософсько-соціологічного змісту поняття відповідальності базується на працях М. Вебера, який започаткував етику відповідальності, та Г. Йонаса, що на засадах онтології розробив теорію відповідальності людини перед майбутніми поколіннями за наслідки своєї діяльності. Важливе значення для розуміння відповідальності народу мають праці німецьких філософів К. Ясперса та Е. Фромма. Досягнення радянської науки в дослідженні політичної відповідальності яскраво ілюструє монографія А.М. Черниша.

В Російській Федерації тему відповідальності народу вивчали Г.Б. Гутнер, А.В. Каменський, Ю.А. Нісевич. Феномен відродження неосталінізму в сучасній Росії проаналізували О.О. Корнєєва та Ю.І. Мухін.

Серед загальних досліджень соціальної відповідальності в період незалежної України особливо виділяються праці В.К. Грищука та А.М. Єрмоленка. Загальнотеоретичні аспекти політичної

відповідальності в Україні досліджували А.А. Коваленко, В.Г. Кремень, І.О. Кресіна, Ф.Г. Семенченко. Конституційно-правова відповідальність як вид політико-правової відповідальності розглядається в працях Н.М. Батанової, В.І. Кафарського. Політичну відповідальність окремих органів державної влади досліджували Г.М. Малкіна, О.В. Мельник, О.В. Совгіря, а конституційно-правову відповідальність політичних партій – Г.Г. Петришина-Дюг. Політична відповідальність у державному управлінні була предметом вивчення Н.О. Армаш, Р.С. Жмудського, І.Л. Мамонова, В.В. Мельниченка, І.І. Черленяка. Проблему історичної відповідальності народу розглядав М.І. Михальченко. Заслуговує на увагу дисертація кандидата політичних наук В.М. Торяника, який з'ясував, що у сучасній правовій державі діє презумпція колективної політичної відповідальності народу.

Мета статті. Політична відповідальність як особливий вид соціальної відповідальності є необхідною складовою механізму взаємовідносин народу і влади, громадянського суспільства і держави. В Україні предметом наукових досліджень виступали різні суб'єкти політичної відповідальності. Але вивченню народу як суб'єкта політичної відповідальності приділено недостатньо уваги. Метою даної статті є дослідження поняття та характерних рис політичної відповідальності державно-організованого народу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична відповідальність – це доволі складний феномен, дослідження якого знаходиться на перетині різних галузей наукового знання – філософії, соціології, політології, юриспруденції тощо. Політична відповідальність в Україні досліджується в контексті європейської філософії ХХ ст. Радянська наука, що розвивалась на основі марксистсько-ленінського вчення, не змогла сформувати об'єктивного розуміння політичної відповідальності. Так, в своїй монографії, яка, певною мірою, узагальнила підсумки радянських наукових досліджень цієї теми, А.М. Черниш визначав, що політична відповідальність – це ставлення громадян до політичних цінностей свого чи панівного класу та відношення між класом й відповідальними суб'єктами, що реалізуються у практичній діяльності [1, с. 12]; або міра реалізації соціалістичних ідеалів у сфері політики [1, с. 13]. Народ, вважає А.М. Черниш, точніше, «класово направлений народ» є суб'єктом суспільної волі та інстанцією політичної відповідальності для всіх інших суб'єктів політики: громадянина, держави, партії, громадських організацій, трудових колективів [1, с. 16]. Прикметним є часте використання в монографії замість поняття «народ» категорії «маси».

В сучасній науці склалися різні трактування інституту політичної відповідальності. Так, А.В. Каменський розглядає політичну відповідальність як обов'язок суб'єкта приймати рішення та здійснювати дії з метою належної реалізації своїх політичних повноважень (політичного мандату) і зазнавати несприятливих наслідків у випадку невиконання чи неналежного їх виконання, що виникає у зв'язку з участю суб'єкта в політичних відносинах [2, с. 88].

На думку В.М. Торяника, політична відповідальність являє собою вид соціальної відповідальності, що полягає у застосуванні політичних санкцій до суб'єктів політики, що є порушниками політичних норм, домовленостей, узятих на себе політичних зобов'язань. Політична відповідальність може виявлятися в індивідуальній і колективній формах. Вона тісно пов'язана з поняттями історичної, моральної, юридичної відповідальності, однак відрізняється специфічним характером санкцій [3, с. 16].

Ю.А. Нісневич вважає, що суб'єктами політичної відповідальності можуть бути різні політичні актори, що приймають політичні рішення та здійснюють політичні дії. Політичні рішення можуть прийматися, а дії – відповідно здійснюватись як індивідуально, так і колективно, і таким чином, можуть бути індивідуальні і колективні суб'єкти політичної відповідальності. Визнаючи існування індивідуальної відповідальності громадянина, зокрема, як виборця, вчений вважає обговорення відповідальності народу, електорату і абстрактних еліт неправомірним [4, с. 82].

Г.М. Малкіна визначає політичну відповідальність як вид соціальної відповідальності, яка полягає у відповідності дій індивідів, соціальних та організаційних спільнот як суб'єктів політики суспільним вимогам щодо здійснення публічної влади. Залежно від основних таких вимог вона виокремлює два основні види політичної відповідальності: морально-політичну і політико-правову [5, с. 24].

Можна цілком погодитись з тезою, що політична відповідальність – це інститут соціальної відповідальності суб'єктів політики за наслідки їх політичної діяльності [6, с. 503]. Серед різних видів політичної відповідальності існує відповідальність народу, зокрема, електорату, за свою державу.

Політична відповідальність як вид соціальної відповідальності має всі характерні риси та ознаки останньої, але також має і ряд особливостей. Як і інші види соціальної відповідальності, за своїм сутнісним змістом вона має два аспекти – позитивний і негативний.

Позитивна політична відповідальність полягає у добровільному і свідомому використанні, виконанні й дотриманні суб'єктом норм політичного життя. Така відповідальність базується на впевненості в правильності обраного політичного курсу, почуттях громадянського обов'язку і патріотизму, причетності суб'єкта до суспільно значимих доленосних рішень. Таку позитивну відповідальність також називають проспективною (багато авторів вживають термін «перспективною», який є тотожним) [7, с. 55]. Це відповідальність за те, що необхідно зробити у теперішній час і на майбутнє.

Негативна політична відповідальність полягає у застосуванні до порушника політичних норм різноманітних заходів впливу, вироблених практикою політичного життя. Така відповідальність проявляється у настанні негативних наслідків для суб'єкта політики за недотримання політико-правових норм чи неналежне виконання обов'язків (імпічмент президентові, необрання депутата чи політичної партії на наступний термін, відставка уряду тощо). Негативна відповідальність вважається ретроспективною, тобто відповідальністю суб'єкта за свої дії в минулому.

В радянський період мав місце й дещо інший погляд. Так, А.М. Черниш розглядав політичну відповідальність у трьох часових аспектах: реальному, перспективному і ретроспективному. Реальна (теперішня) політична відповідальність, на його думку, може бути не лише позитивною у вигляді схвалення, але й негативною як засудження за порушення політичних вимог [1, с. 19]. Трактовка перспективної та ретроспективної відповідальності приблизно збігається з сучасними поглядами.

Політична відповідальність є переважно проспективною. Вона виконує роль важливого стимулюючого інструменту впливу на політичну поведінку.

Традиційно вважається, що складовими структури політичних відносин є суб'єкт та об'єкт політики, які співіснують у діалектичній єдності. Суб'єкт у своїй політичній діяльності зазнає не лише підтримки, але й протидії інших суб'єктів. За цих умов суб'єкт стає об'єктом, адже на нього поширюється дія інших сил [6, с. 640]. Філософські категорії суб'єкт і об'єкт утворюють парну, біполярну структуру «суб'єкт – об'єкт», яка виражає сутність будь-якої людської діяльності, зокрема й політичної.

Стосовно відносин політичної відповідальності, А.В. Каменський, виходячи з філософсько-соціологічного розуміння відповідальності, вважає, що її конструкція передбачає безумовну наявність суб'єкта, об'єкта відповідальності (сфери відповідальності) та певного «авторитету» (інстанції відповідальності). Відповідальність передбачає наявність встановленої моделі належної, очікуваної поведінки, а також свободу і можливість її втілення у дійсність. Для політичної відповідальності це означає, що її передумовою буде надання суб'єкту відповідальності визначених повноважень (політичного мандату), якими останній зможе розпоряджатися [2, с. 89].

Політика є сукупністю суспільних відносин, частина з яких врегульована правовими нормами, у той час, як друга частина знаходиться у сфері дії інших соціальних регуляторів. Таким чином, деякі політичні відносини є одночасно і правовими відносинами. Тому вважаємо, що для характеристики структури відносин політичної відповідальності можна застосувати схему структури правових відносин. Тоді структура відносин політичної відповідальності складатиметься щонайменше з двох суб'єктів – суб'єкта, який відповідає та суб'єкта, перед яким та в інтересах якого перший несе відповідальність. Об'єктом таких відносин буде певне благо другого суб'єкта, що належить до сфери відповідальності першого. Конкретні дії суб'єктів складатимуть фактичний зміст відносин відповідальності. У випадках політико-правової відповідальності права та обов'язки суб'єктів складатимуть юридичний зміст таких відносин.

Політична відповідальність має дві форми реалізації: добровільну і примусову. Політик добровільно прагне влади, щоб взяти на себе відповідальність. Його негативна відповідальність перед суспільством може бути реалізована і в примусовій формі. За Г. Йонасом відповідальність буває природною та договірною [8, с. 147]. Онтологічною основою політичної відповідальності є свобода як природний стан народу або окремої людини, що характеризується можливістю діяти на власний розсуд. Чим більше свободи, тим більше відповідальності.

Політична відповідальність народу складається з відповідальності кожного громадянина держави як представника свого народу. Будь-яка людина як «істота політична» несе певну політичну відповідальність і має тісний зв'язок з політичною владою своєї країни, тому що сама

обирає її представників. Вона також відчуває на собі результати діяльності цієї влади як наслідок свого вибору. Тому свідомий громадянин обов'язково використовує активне виборче право і не продасть свій голос. Перефразуючи відомий вислів А. де Сент-Екзюпері, можна сказати, що громадянин назавжди бере на себе відповідальність за того, кого обирає. Тобто, кожен громадянин є відповідальним за свою державу. Отже, політична відповідальність громадянина також має тотальний характер.

Ретроспективна політична відповідальність тісно пов'язана з певними негативними діями, що викликають почуття провини, яка завжди індивідуальна. Її визнання – це також індивідуальний акт. Однак провина має властивість передаватися і сучасникам, і нащадкам. У цьому немає ніякої містики, і для пояснення цього не потрібні міфічні образи на зразок кровного зв'язку поколінь чи органічної єдності нації. Цей феномен доступний соціологічному опису [9, с. 96-97].

К. Ясперс виділив чотири види поняття провини. Перший вид – кримінальна провина, що полягає в прямому порушенні закону, наявність якої фіксує суд. Другий вид – політична провина. Це, передусім, провина державних діячів та державних структур, за яку іноді доводиться відповідати всім громадянам держави. Третій вид – моральна провина, яку може відчути лише конкретна людина за свої власні дії перед своїм власним сумлінням. Четвертий вид К. Ясперс називає «метафізичною провиною», яка визначається відповідальністю й солідарністю між всіма людьми, оскільки вони – люди. Ця провина робить кожен людину відповідальною за усяке зло та несправедливість, що коються в її присутності або з її відома. Інстанція такої відповідальності – Бог [10, с. 19]. Аналогічну думку трохи раніше висловив А. де Сент-Екзюпері: «бути людиною – це й означає відчувати, що ти відповідальний за все» [11, с. 41]. К. Ясперс також висунув тезу, що народ в цілому не буває злочинцем, але й колективна політична відповідальність не може бути знята з нього. Кожна людина солідарно відповідає за те, як нею керують. У сучасній державі діє презумпція політичної відповідальності народу.

Перед ким же відповідає народ? В преамбулі Конституції України зазначено, що Верховна Рада України при її прийнятті діє від імені Українського народу, виражає його суверенну волю, спирається на багатовікову історію українського державотворення, усвідомлює відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями. Тобто, інстанції, перед якими народ несе відповідальність, прямо вказані. Особливо заслуговує на увагу факт закріплення в Основному законі держави відповідальності перед Богом і власною совістю, яку християнська традиція визначає як голос Божий в серці людини. Державно-організований народ насамперед відповідальний за сьогодні, але так само несе політичну відповідальність за своє минуле. Причому ця відповідальність не лише у вигляді історичної оцінки подій минулого, але й трансцендентна відповідальність перед попередніми поколіннями. Тобто, на нас зараз лежить тягар відповідальності за результати державотворчого процесу перед тими поколіннями українців, що загинули з мрією про власну вільну й незалежну державу. І, нарешті, народ прямо відповідає за своє майбутнє і за майбутнє всього людства на основі нового імперативу, що його висунув Г. Йонас: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності не були руйнівними для майбутньої можливості людського життя на Землі» [8, с. 27-28]. Таким чином, політична відповідальність народу в часовому вимірі трансформується в його історичну відповідальність.

В контексті ретроспективної політичної відповідальності народу варто торкнутись теми українсько-польських відносин. Між Україною і Польщею до сьогодні існують суперечності в історичних питаннях, особливо щодо оцінки подій Другої світової війни, зокрема, Волинської трагедії. Але, як неодноразово говорив Надзвичайний і Повноважний Посол Республіки Польща в Україні Ян Пекло, «в усі часи, коли Україна і Польща сварилися, цим користалася третя сторона. Майбутнє вагоміше історії» [12]. На нашу думку, не можна безапеляційно колективно звинувачувати політичні та військові організації. Злочинець – завжди одна особа [10, с. 27]. Моральним буде судити окрему особу, а не колектив, хоча й політична відповідальність народу за минулі трагічні помилки існує. Тому історичне порозуміння і примирення – це справа істориків та юристів. Перші повинні встановити імена конкретних осіб – військових злочинців, другі – дати правову оцінку їхнім діям. На болючі історичні питання не можна дивитися крізь «політичні окуляри». Лише тоді можливим буде справжнє порозуміння та примирення.

Як приклад історичної політичної відповідальності російського народу, можна навести думку про те, що революція 1917 р. є результатом національного відступництва більшості народу від справжнього християнства. Питання про причини катастрофічних подій, що відбувалися після приходу до влади більшовиків, та про те, хто несе за це відповідальність, виникло ще у середовищі

білої еміграції першої хвилі. На думку Г.Б. Гутнера, націонал-більшовизм створив у свідомості російського народу образ безперервної історії у вигляді послідовності значущих для народу подій і пантеону народних героїв, серед яких чільне місце посіли Ленін і Сталін [9, с. 107]. Цей образ історії, по-перше, легітимізував радянський режим та його злочини, зокрема й розв'язання Другої світової війни; по-друге, продовжує формувати національну ідентичність росіян. Ностальгія за радянським минулим цілком підтверджує цей висновок. Тому стає зрозумілим феномен відродження неосталінізму та його підтримка в Російській Федерації.

Висновки. Політична відповідальність народу – це міра відповідності солідарної політичної діяльності всіх громадян держави суспільно-історичним вимогам щодо здійснення публічної влади.

Політична відповідальність народу є колективною і складається з індивідуальної відповідальності кожного окремого представника свого народу. За своїм сутнісним змістом політична відповідальність народу має два аспекти – позитивний (проспективна відповідальність) і негативний (ретроспективна відповідальність). Онтологічною основою політичної відповідальності народу є свобода як його природний стан, тому й відповідальність народу є природною. Політична відповідальність народу в часовому вимірі трансформується в історичну відповідальність його перед Богом за своє минуле, сучасний стан і за майбутнє своєї держави та збереження життя людства на Землі.

Бібліографічний список:

1. Черныш А. М. Политическая ответственность в системе социалистического народовластия: монография. Харьков: Вища школа, 1987. 191 с.
2. Каменский А. В. Политическая ответственность в случае насильственного и ненасильственного перехода власти. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. Москва, 2013. Выпуск 3. С. 88-92.
3. Торяник В. М. Взаємна політична відповідальність державної влади і громадянина в сучасній правовій державі: Автореф. дис ... канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетр. нац. ун-т. Дніпропетровськ., 2006. 17 с.
4. Нисневич Ю. А. Об акторах политической ответственности. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*. Москва, 2013. Выпуск 3. С. 82-87.
5. Малкіна Г. Демократія і політична відповідальність. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2010. Випуск 21. С. 23-32.
6. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. Горбатенко В. П.; ред. Шемшученко Ю. С., Бабкіна В. Д. 2-е вид., доп. і переробл. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
7. Гришук В. К. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 152
8. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. Ермоленко А. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
9. Гутнер Г. Б. Национальный нарратив и национальная ответственность. *Этическая мысль*. Москва, 2017. Т. 17. №1. С. 94–100. DOI: 10.21146/2074-4870-2017-17-1-94-109
10. Ясперс К. Вопрос о виновности: О политической ответственности Германии. пер. Апт С. Москва: Прогресс, 1999. 146 с.
11. Сент-Экзюпери А. де. Планета людей. Военный летчик. Письмо заложнику. Пер. с франц. Москва: «Художественная литература», 1977. 366 с.
12. Катриченко Т. Посол Польши рассказал, почему Европа устала от Украины. *Фокус* URL: <https://focus.ua/politics/415600-golos-pekla.html> (дата звернення 20.02.2019)

References:

1. Chernysh A. M. Politicheskaja otvetstvennost' v sisteme socialisticheskogo narodovlastija: monografija. Har'kov: Vishha shkola, 1987. 191 s
2. Kamenskij A. V. Politicheskaja otvetstvennost' v sluchae nasil'stvennogo i nenasil'stvennogo perehoda vlasti. Kontury global'nyh transformacij: politika, jekonomika, pravo. Moskva, 2013. Vypusk 3. S. 88-92.
3. Torianyk V. M. Vzaiemna politychna vidpovidalnist derzhavnoi vlady i hromadianyna v suchasnii pravovii derzhavi: Avtoref. dys ... kand. polit. nauk: 23.00.02. Dnipropetr. nats. un-t. Dnipropetrovsk., 2006. 17 s.4.
4. Nisnevich Ju. A. Ob aktorah politicheskoi otvetstvennosti. Kontury global'nyh transformacij: politika, jekonomika, pravo. Moskva, 2013. Vypusk 3. S. 82-87.
5. Malkina H. Demokratii i politychna vidpovidalnist. Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei. Kyiv, 2010. Vypusk 21. S. 23-32.
6. Politolohichni entsyklopedychnyi slovnyk / uporiad. Horbatenko V. P.; red. Shemshuchenko Yu. S., Babkina V. D. 2-e vyd., dop. i pererobl. Kyiv: Heneza, 2004. 736 s.
7. Hryshchuk V. K. Sotsialna vidpovidalnist: navchalnyi posibnyk. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2012. 152

8. Yonas H. Pryntsyp vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii. Per. z nim. Yermolenko A. Kyiv: Libra, 2001. 400 s.
9. Gutner G. B. Nacional'nyj narrativ i nacional'naja otvetstvennost'. Jetcheskaja mysl'. Moskva, 2017. T. 17. №1. S. 94–100. DOI: 10.21146/2074-4870-2017-17-1-94-109
10. Jaspers K. Vopros o vinovnosti: O politicheskoy otvetstvennosti Germanii. per. Apt S. Moskva: Progress, 1999. 146 s.
11. Sent-Jekzjuperi A. de. Planeta ljudej. Voennyj letchik. Pis'mo zalozhniku. Per. s franc. Moskva: «Hudozhestvennaja literatura», 1977. 366 s.
12. Katrichenko T. Posol Pol'shi rasskazal, pochemu Evropa ustala ot Ukrainy. Fokus URL: <https://focus.ua/politics/415600-golos-pekla.html> (data zvernennja 20.02.2019)

Ponomarenko A., Kovalov D. Political responsibility of the people

The article examines the political responsibility of the people as a special type of social responsibility. The purpose of this article is to study the concept and characteristics of political responsibility of the state-organized people in the context of European philosophy of the twentieth century. For the analysis of the phenomenon of political responsibility of the people used, mainly, the works of K. Jaspers and G. Jonas.

It has been established that political responsibility as a form of social responsibility has all the features and features of social responsibility, but also has a number of features. The political responsibility of the people is collective and consists of the individual responsibility of each individual citizen. Every person as a "political being" has a certain political responsibility and has a close connection with the political power of his country, because she chose her representatives. She also feels the results of her activity as a result of her choice.

In its content, the political responsibility of the people has two aspects: positive (prospective responsibility) and negative (retrospective responsibility). The ontological basis of political responsibility of the people is freedom as its natural state; therefore the responsibility of the people is natural. The political responsibility of the people in the temporal measure is transformed into a historical responsibility to God for his past, modern and for the future of his state and the preservation of the life of mankind on Earth. Examples of political responsibility of the people for their past are given.

The definition of political responsibility of the people as a measure of compliance of the joint political activity of all citizens of the state with social-historical requirements regarding the implementation of public authority is proposed.

Key words: social responsibility, political responsibility, subjects of responsibility, people, historical responsibility.